

Protocol Rouwverwerking De School Mühring

Inhoud

Inleiding.....	2
Sleutelteam	3
Het bericht en het informeren van betrokkenen	3
Het bericht.....	3
Een ernstig zieke leerling.....	3
Het informeren van leerkrachten, leerlingen en andere betrokkenen bij overlijden.....	4
Lesrooster aanpassen.....	4
Het verwerkingsproces en het afscheid	4
1e dag na het horen van het overlijdenbericht.....	4
2e en 3e dag na het horen van het overlijdenbericht.....	5
Dagen rondom het afscheid	5
Het hervatten en terugkeren van het gewone rooster	6
Hulp van buitenaf	6
Begeleiding bij het verwerkingsproces op school	6
Individuele opvang van leerlingen	6
Terugkijken en evalueren	7
Evalueren met het team.....	7
Evalueren met de leerlingen	7
Contact met de ouders/familie	7
Bijlage	7
1. Informatie over rouw per leeftijd.....	7
2. Tips voor het omgaan met rouwende kinderen.....	9

Inleiding

Een school kan te maken krijgen met rouw en verdriet. Denk aan het (plotseling) overlijden van een leerling, het overlijden van een leerkracht of een andere dramatische gebeurtenis.

Bij een (plotseling) overlijden of een andere dramatische gebeurtenis moet er rekening worden gehouden met langdurige processen en alle emoties van de betrokkenen die daarbij komen kijken. Daarnaast moeten alle betrokkenen op een juiste wijze worden geïnformeerd en worden begeleid.

Het omgaan met een (plotseling) overlijden of een andere dramatische gebeurtenis is voor een school geen routinewerk. Dit protocol kan houvast bieden in de - mogelijk - verwarrende situatie die zich voordoet wanneer de school te maken krijgt met zo'n ingrijpende gebeurtenis.

Team De School Mühling

(2023)

Sleutelteam

Een ongeneeslijke ziekte of een (plotselinge) dood van iemand uit de schoolgemeenschap vraagt om een goed gecoördineerde actie (reactie) van school. Daarom is het aan te bevelen een sleutelteam te vormen. Dit sleutelteam komt bij elkaar, stemt de agenda's op elkaar af en zorgt ervoor dat zij de komende dagen bereikbaar zijn.

Als er een sleutelteam wordt gevormd, is het belangrijk dat er wordt afgesproken wie de eindverantwoordelijkheid heeft, wie de volmachten afgeeft van roosterwijzigingen, wie opvang regelt voor de leerlingen en wie contact heeft met de familie van de overledene.

Van het sleutelteam wordt een professionele houding verwacht. Hierbij is het belangrijk om eerst stil te staan bij eigen gevoelens en gedachten tegenover de dood en de eigen betrokkenheid bij de overledene.

Het sleutelteam kan bestaan uit:

- De directeur
- De groepsleerkracht
- Intern begeleider
- Schoolmaatschappelijk werker

Het bericht en het infomeren van betrokkenen

Het bericht

Ieder geval van overlijden is anders. De doodsoorzaak kan zeer uiteenlopend zijn. Ook het moment van overlijden varieert. Daarnaast kan het overlijdensbericht op diverse manieren binnenkomen.

Als het bericht van overlijden niet rechtstreeks van de ouders, een arts of de politie komt, moet gecontroleerd worden of de berichtgeving juist is. De intern begeleider of directie kan het bericht verifiëren bij vrienden, burens, politie of huisarts.

Bij een plotselinge dood van een leerling of leerkracht moeten ouders/familie direct worden geïnformeerd, bij voorkeur door de directeur. Wanneer ouders niet direct bereikbaar zijn, kan hulp van de politie worden ingeroepen.

Een ernstig zieke leerling

Wanneer een leerling ongeneselijk ziek is, is het belangrijk dat de directie, groepsleerkracht en IB'er in contact staan met ouders. Een goed contact tussen leerkracht(en) en ouders zal bijdragen aan het vertrouwen in eigen kracht en intuïtie om ook in zeer moeilijke omstandigheden de juiste weg te bewandelen. Er moet samen nagedacht worden over welk onderwijs gegeven moet worden, welke informatie wel of niet wordt verstrekt aan medeleerlingen en waar verder nog rekening mee gehouden moet worden.

Het informeren van leerkrachten, leerlingen en andere betrokkenen bij overlijden.

Zodra een bericht van overlijden binnen komt, is noodzaak dat leerkrachten, leerlingen en andere betrokken worden geïnformeerd.

- Voordat de informatie naar buiten wordt gebracht, wordt eerst het team ingelicht. Dit moment geeft ruimte voor vragen, het delen van eigen emoties en het samen nadenken over een plan van aanpak.
- Vervolgens wordt de getroffen groep (of groepen) ingelicht. Daarna blijft vooral de getroffen groep zoveel mogelijk onder de hoede van de groepsleerkracht.
- Nu het team en de groep(en) zijn ingelicht, moet besloten worden hoe de ouders van de leerlingen geïnformeerd worden. Worden alleen de ouders van de leerlingen in de getroffen groep geïnformeerd of de ouders van alle leerlingen?
- Zie er op toe dat alle betrokkenen die worden geïnformeerd de mogelijkheid krijgen tot het stellen van vragen en het uiten van emoties.
- Bij melding van een sterfgeval in de vakantie of aan het begin van het weekeinde moet bekeken worden of de directe vriendenkring of eigen groep onmiddellijk en persoonlijk moet worden geïnformeerd door de groepsleerkracht of directeur.
- Het overlijdensbericht moet worden doorgegeven aan de administratie (schoolverzekering), ouderraad, jeugdarts en anderen die contact zouden kunnen zoeken met de overledene of diens familie.

Lesrooster aanpassen

Bij een sterfgeval kan het zo zijn dat het lesrooster voor de eerstkomende week moet worden aangepast. Hierbij moet gekeken worden of een roosterwijziging voor de hele school wenselijk is of alleen voor de betreffende groep(en). Voor ingrijpende roosterwijzigingen is contact nodig met de boven schoolse directie, dan wel met het bestuur. Geplande toetsen, schoolactiviteiten, feesten, schoolreisjes of verjaardagen van leerkrachten worden afgezegd of uitgesteld.

Het verwerkingsproces en het afscheid

Het omgaan met een (plotselinge) door of andere dramatische gebeurtenis is geen routinewerk. Onderstaande adviezen kunnen houvast bieden in de - mogelijk - verwarrende situatie die zich voordoet wanneer de school te maken krijgt met (plotselinge) dood.

1e dag na het horen van het overlijdenbericht

- De groepsleerkracht vangt, eventueel samen met de directeur, de getroffen groep(en) en vrienden uit andere groepen op. Houdt de leerlingen geruime tijd (een uur, enkele uren) bij elkaar onder leiding van de groepsleerkracht. Doe dit in een kring of in een lokaal waar de groep normaal niet zit, zodat de 'lege stoel' niet alle aandacht trekt.
- Het sleutelteam draagt zorg voor opvang van ouders in een aparte ruimte.
- De leerkracht geeft in een klassengesprek zoveel mogelijk nadere informatie over het (plotseling) overlijden of dramatische gebeurtenis. Na de eerste schrik en ontredding zullen er veel vragen loskomen. Het is belangrijk daar zo open en eerlijk mogelijk op te antwoorden.

- Zijn er leerlingen afwezig, dan moeten zij alsnog zo spoedig mogelijk persoonlijk door de eigen groepsleerkracht worden geïnformeerd. Denk ook aan de opvang van de ouders die hun kind naar school brengen. Schakel hiervoor eventueel iemand van de ouderraad in.
- Het sleutelteam maakt tijd vrij om zelf de emoties te kunnen uiten.

2e en 3e dag na het horen van het overlijdenbericht

Deze dagen kunnen gebruikt worden om de eerste emoties te bespreken en gezamenlijk de plannen uit te werken voor een herdenkingsbijeenkomst of de begrafenis/crematie. Voor een aantal leerlingen zal het de eerste keer zijn dat zij zoiets meemaken. Het is belangrijk dat zij vooraf weten wat er gaat gebeuren, welke rituelen er aan te pas komen en wat de oorsprong daarvan is (de kerkdienst, eventuele toespraken, muziek, bloemen, advertenties, het condoleren).

Lessen kunnen worden benut met tekenen, musiceren, schrijven (bijvoorbeeld: een afscheidsbrief aan de overledene of een gezamenlijke condoleancebrief aan de ouders). Als een leerling wil en durft (en als de familie het op prijs stelt) kan deze namens de klas bij de uitvaart iets zeggen of voordragen. Gezamenlijk kan er dan een tekst opgesteld of uitgezocht worden. Zorg voor een volwassene die naast het kind staat om het kind te ondersteunen en die eventueel de tekst uit kan spreken als het kind in huilen uitbarst.

Creëer een plek of ruimte buiten het groepslokaal waar leerlingen iets neer mogen leggen voor de overledene, zoals een tekening. Dit kan bijvoorbeeld bij een foto van de overledene.

Als de lessen weer gedeeltelijk worden hervat, moet er rekening mee worden gehouden dat ook daarin gepraat kan worden over het sterfgeval en de belevingen van de leerlingen. Deze belevingen kunnen zeer verschillen zijn. Het is belangrijk om er bij stil te staan, dat er verschillende reacties mogelijk zijn en dat alle reacties binnen redelijke grenzen goed zijn.

Blijf aandacht houden voor de groepsleerkracht(en) die de leerlingen opvangen.

Dagen rondom het afscheid

Als de familie het op prijs stelt, kunnen leerkrachten en leerlingen (onder begeleiding van hun ouders) aanwezig zijn bij de begrafenis/crematie. Probeer mogelijk gezamenlijk te vertrekken vanaf de school (eventueel: speciaal geregeld vervoer). Na afloop van de begrafenis of crematie wordt op school gezamenlijk iets gedronken en nagepraat.

Als de familie het niet op prijs stelt op de aanwezigheid van leerlingen/leerkrachten kan er op school een afscheid-/herdenkingsdienst worden gehouden met voordrachten en muziek. Na afloop van dit afscheid wordt op school gezamenlijk iets gedronken en nagepraat.

De dagen na de uitvaart kunnen benut worden om terug te kijken op de gebeurtenissen van de afgelopen week. Het is nu mogelijk om de aandacht te verleggen van de eigen emoties van de leerlingen naar het verdriet van bijvoorbeeld de ouders. Daarnaast kan er voorzichtig worden gekeken naar de toekomst en het hervatten van de lessen. Belangrijk gesprekspunt zal vermoedelijk zijn 'de lege plaats', wie gaat er op de stoel van de overledene zitten? Mag die door een ander 'bezet' worden of blijft die stoel dit jaar leeg? Hoe besteden we aandacht aan de overledene?

Het hervatten en terugkeren van het gewone rooster

Het gewone rooster wordt hervat. Belangrijk is om alle betrokkenen die zich hebben ingezet om leerlingen, leerkrachten en ouders op te vangen te bedanken voor hun hulp.

Nu het gewone rooster/planning wordt hervat is het belangrijk alert te blijven op signalen van leerlingen. Mogelijke reacties van leerlingen kunnen zijn:

- Ontkenning / ongelooft
- Woede / boosheid
- Verdriet (eventueel depressie)
- Schuld/schaamte
- Angst
- Verwerkt verdriet / acceptatie

Hulp van buitenaf

Kinderen kunnen na een (plotseling) overlijden of dramatische gebeurtenis ernstige problemen ondervinden. Signalen die kunnen wijzen op problematiek zijn:

- Plotselinge gedragsveranderingen
- Absenties
- Concentratieproblemen
- Stemningswisselingen
- Angstige dromen
- Toespelingen op suïcide
- Zondebokverschijnselen
- Schuldvragen

Deze signalen kunnen ook na een langere tijd pas optreden. Wees alert op het verband met de ingrijpende gebeurtenis. In dit geval kan het zijn dat er hulp van buitenaf wenselijk is.

Begeleiding bij het verwerkingsproces op school

Indien school behoefte heeft aan begeleiding bij het verwerkingsproces, kan school de jeugdgezondheidszorg van GGD Dordrecht inschakelen. De GGD kan de school tips geven hoe om te gaan met de problematiek. Daarnaast kan de jeugdgezondheidszorg van GGD Dordrecht begeleiding bieden of doorverwijzen naar andere instellingen, denk aan slachtofferhulp.

Individuele opvang van leerlingen

Voor de meeste leerlingen zal een externe verwijzing niet nodig zijn. Opvang op school door de groepsleerkracht, interne begeleider of vertrouwenspersoon zal vaak voldoende zijn. De school kan de afdeling jeugdgezondheidszorg van GGD Dordrecht consulteren over leerlingen die signalen afgeven van ernstige problematiek. In overleg wordt een nadere strategie uitgesteld.

Terugkijken en evalueren

Evaluëren met het team

Het is aan te bevelen om in een teamvergadering, ongeveer een maand na de begrafenis of crematie, terug te kijken op de gebeurtenis. Dit is een goede gelegenheid om de signalen te bespreken die zijn opgevangen tijdens de lessen en in individuele gesprekken met leerlingen. Zo nodig moet alsnog besloten worden tot verwijzing (nog tot na jaren) of het invoeren van hulp bij het verwerkingsproces.

Evaluëren met de leerlingen

Wanneer het goed voelt kan de gebeurtenis geëvalueerd worden met de kinderen. Het sleutelteam doet er verstandig aan een datum in de agenda te noteren om ongeveer drie maanden na de gebeurtenis het geheel nog eens door te praten. De opgedane ervaringen kunnen leiden tot nieuwe afspraken over een onverhoopt volgend sterfgeval en het beleid van de school daarin.

Contact met de ouders/familie

Afgesproken moet worden wie namens de school contact blijft houden met de ouders/familie. Een dergelijk contact wordt in de meeste gevallen zeer op prijs gesteld. Denk daarbij aan de verjaardag van de overledene, sterfdag, belangrijke schoolgebeurtenissen, zoals afscheid van groep 8. De betrokkenheid van de ouders bij wat op school gebeurt, is veelal groot. Houdt er rekening mee dat dit niet vanzelfsprekend de leerkracht van de betrokken groep hoeft te zijn. Niet elke leerkracht kan daar gemakkelijk mee omgaan.

Bijlage

1. Informatie over rouw per leeftijd

Kinderen van 4-6 jaar

Kinderen van vier tot zes jaar kennen wel het verschil tussen leven en dood maar ze weten nog niet precies wat dood zijn inhoudt. Ze weten dat mensen en dieren dood kunnen gaan. Het definitieve karakter van de dood kunnen ze echter nog niet bevatten. Ze beginnen te beseffen dat dood en verdriet met elkaar te maken hebben. Ze voelen nog geen angst voor de dood. Kinderen van deze leeftijd denken vaak dat leven en dood elkaar afwisselen. Aan een vierjarig meisje wordt verteld dat haar papa dood is. Ze vraagt: "Mag ik nu naar buiten gaan om te spelen?" De dag na de begrafenis vraagt ze wanneer papa terugkomt. Ze is diep geschokt en intens verdrietig als haar moeder uitlegt dat papa nooit meer terugkomt of als een kindje uit een klas is overleden dan zeggen ze de volgende dag al: "Haal het kapstokje maar weg, want die is er toch niet meer." Volwassenen kunnen hier erg van schrikken, maar voor een kind is dit logisch: het voorwerp dat er nog is klopt niet vanuit het kinderlijk denken.

De eerste vragen van kleuters zijn vaak praktisch. Hoe en waarom is iemand doodgegaan? En ze blijven vragen stellen, soms tot vervelens toe. We kunnen kinderen op deze leeftijd helpen door, door de ogen van het kind te kijken. Kinderen observeren veel beter dan volwassenen dat doen. Dus ga eens door de knieën bij een kist en zie eens wat een kind ziet. Daarnaast is het goed om steeds maar weer op hun vragen in te gaan. Geef ook eerlijk antwoord waarom en hoe iemand is gestorven.

Zo leren kinderen dat iemand echt dood is en nooit meer terug komt. Iemand die dood is, slaapt niet maar is dood en wordt dus ook niet meer levend.

Kinderen van 6-9 jaar

Bij kinderen van zes tot negen jaar begint het besef door te dringen dat de dood onomkeerbaar is, onherroepelijk en definitief. Wat dat definitieve einde precies inhoudt, begrijpen ze echter nog niet. Dat is voor hen erg verwarrend en beangstigend. Dat de dood onvermijdelijk is en iedereen overkomt, beseffen ze eerder nog niet. “Papa, kun jij dan ook doodgaan?” “Papa, jij moet mij later begraven, beloof je dat?” vraagt Renske van negen aan haar vader die begrafenisondernemer is. Ze beseft niet dat haar vader ook dood zal gaan en, als alles gaat zoals het moet gaan, eerder dan zichzelf. Het groeiende besef dat ook mensen van wie je houdt dood kunnen gaan, zorgt voor emotionele veranderingen die soms gepaard gaan met angst. “Kom jij nog terug?” Kinderen van deze leeftijd zijn erg kwetsbaar, omdat ze het deels begrijpen maar nog niet de mogelijkheden hebben om er iets mee te doen. Je ziet bij deze leeftijd vaak ontkenning. Ze doen alsof er niets is gebeurd. Ze verbergen hun gevoelens om vooral maar niet kinderachtig te lijken, vaak huilen ze in stilte. Hoe kun je kinderen op deze leeftijd helpen? Creëer rust en ruimte. Ga niet ineens de confrontatie aan als ze aan het voetballen zijn. Maar ga lekker bij ze zitten of liggen en nodig hen uit om te vertellen. Kinderen kunnen vaak heel goed zelf aangeven wat ze willen vertellen. Nodig hen daarvoor ook uit. Soms moeten kinderen een duwtje in de goede richting hebben om hun gevoelens te kunnen uiten. Als oorzaak voor doodgaan geven ze vaak externe verklaringen. Als je hun vraagt waarom mensen doodgaan, kun je antwoorden verwachten als “omdat ze vergiftigd worden”, “wanneer ze een ongeluk krijgen” of “als ze uit een vliegtuig vallen”. Een uitzondering vormen kinderen die in hun omgeving met doodgaan te maken hebben gehad. Zij hebben een reëler beeld van het gebeuren. De vragen die kinderen in deze leeftijdsfase stellen, komen op volwassenen vaak erg nuchter over. “Waarom heeft opa een bril op? Hij kan toch niks meer zien. Wordt die bril ook verbrand?” Kinderen van deze leeftijd zijn kwetsbaar omdat ze weliswaar de betekenis van de dood kunnen begrijpen, maar nog niet in staat zijn met alle implicaties om te gaan.

Op deze leeftijd krijgen kinderen belangstelling voor de uiterlijkheden die bij een sterfgeval horen, zoals de kist, de begrafenis, de crematie en het kerkhof. Ze interesseren zich ook voor wat er na de dood gebeurt.

Kinderen van 9-12 jaar

Kinderen uit de bovenbouw weten dat mensen, dieren en planten leven en dat alles wat leeft eenmaal doodgaat. Op de vraag waarom mensen doodgaan, noemen ze voornamelijk fysieke oorzaken: “Ze krijgen kanker”, “Omdat ze oud zijn”, “Als ze een hartaanval krijgen”. Een enkel wijsneusje zal ook niet-concrete oorzaken noemen, zoals “iedereen moet sterven”, “God roept je bij zich”, “De wereld wordt anders te klein”. Kinderen van deze leeftijd zijn minder afhankelijk van volwassenen. Ze willen dan ook niet altijd aandacht vragen voor hun verdriet maar proberen er zelf mee klaar te komen, ook om niet kinderachtig te lijken en op deze leeftijd begint ook het ‘erbij horen’ bij de groep, als je zoiets als de dood van dichtbij hebt meegemaakt, dan kun je een buitenbeentje worden. Kinderen op deze leeftijd houden daar niet van. Omdat de gevoelens er toch uit moeten, vertonen ze soms lastig en opstandig gedrag. Vaak zijn kinderen op deze leeftijd ook heel nieuwsgierig, ze willen veel weten en vragen soms dingen waaraan volwassenen niet eens willen denken: “Wat gebeurt er onder de grond?” Om kinderen op deze leeftijd te helpen, zorg je dat er een open communicatie is en dat ze zich veilig voelen om vragen te stellen. Geef eerlijk antwoord wat er onder de grond gebeurt, hoe moeilijk je dat antwoord zelf ook vindt.

(Bron: Afscheid voor altijd, Riet Fiddelaers-Jaspers)

2. Tips voor het omgaan met rouwende kinderen

1. Vertel zoveel mogelijk over de feiten en omstandigheden van het overlijden. Ook als die omstandigheden dramatisch zijn. Ga er van uit dat de fantasie van kinderen veel erger is dan de werkelijkheid.
2. Pas de wijze waarop je kinderen informeert aan op de leeftijd en het begrippenkader van kinderen.
3. Betrek kinderen en jongeren zoveel mogelijk bij alles wat geregeld moet worden. Hun inbreng en wensen zijn belangrijk. Mogelijk kunnen ze ook taken op zich nemen waardoor ze zich nog meer betrokken voelen.
4. Ga met kinderen en jongeren afscheid nemen van de overledene. Ook als ze er tegenop zien. Vraag waar ze tegenop zien. Dwing nooit, maar stimuleer wel.
5. Neem kinderen die beseffen waar het om gaat mee bij een condoleancebezoek aan de nabestaanden. Het is een verrijkende ontmoeting waar kinderen veel leren van verdriet, troosten en getroost worden.
6. Zelfs kleine kinderen kunnen al mee naar de uitvaartdienst van een gezinslid. Zeker wanneer de dienst aangepast wordt aan de aanwezigheid van kinderen. Bij de uitvaart van opa of oma of anderen die het kind zeer nabij waren is het aan te raden kinderen zeker vanaf een jaar of zes mee te nemen.
7. Overleg vooraf met de voorganger of pastor dat de viering aangepast wordt op de aanwezigheid van kinderen. Wanneer het om de ouder gaat of een broer of zus dient het woord ook af en toe rechtstreeks tot de kinderen gericht te worden. Mogelijk kunnen kinderen een taak krijgen in de dienst.
8. Wanneer je als volwassene zelf erg betrokken bent bij degene waarvan afscheid genomen wordt (je partner, kind, vader of moeder) zorg er dan voor dat er iemand in de afscheidsdienst aanwezig is die eventueel voor de kinderen kan zorgen als die het niet meer volhouden zodat je zelf zowel lijfelijk als geestelijk aanwezig kunt blijven.
9. Zorg dat de naam van de overledene nog regelmatig genoemd wordt in huis. Stop dierbare spullen die aan hem of haar herinneren niet weg. "Dood ben je pas als je bent vergeten" zei Bram Vermeulen al.
10. Geef aandacht aan het rouwende kind op het moment dat hij het nodig heeft. Breek een telefoongesprek af, zet de stofzuiger uit, stel de reparatie even uit en ook die computer kan wachten.
11. Vraag niet aan het kind om zijn gevoelens uit te stellen, te doen of ze er niet zijn of te veranderen.
12. Let op signalen van kinderen. Ga ervan uit dat kinderen bezig zijn met het verlies al laten ze dat niet altijd merken. Ga in op signalen of begin er zelf over. Vraag regelmatig hoe het gaat, ook al lijkt er geen aanleiding voor te zijn.

13. Wat je zegt is in het algemeen minder belangrijk dan hoe je het zegt en wat je doet. Dikwijls is 100% aanwezigheid op het moment dat, dat nodig is al voldoende.
14. Besteed op bepaalde momenten expliciet aandacht aan het overlijden. Bijvoorbeeld op de verjaardag van degene die overleden is, de sterfdag, vader-/Moederdag, Allerzielen. Bedenk een ritueel om samen op die dag de overledene te gedenken.
15. Zorg dat kinderen altijd bij je terecht kunnen, wat hun gedrag ook moge zijn. Soms zijn de reacties veel heftiger dan je zou verwachten. Veroordeel het gedrag niet maar bied kinderen de veiligheid om hun verdriet ook op andere manier te uiten.
16. Schrik niet van bizarre spelletjes die kinderen kunnen spelen met de dood als thema. Het is hun manier om grip proberen te krijgen op het verlies.
17. Verbied kinderen niet met anderen te praten over wat ze meemaken. Ook al gaat het over gezinszaken, het is belangrijk dat een kind zich ook buiten het gezin kan uiten. (Bron: www.in-de-wolken.nl)